Tkacova, H. (2021). Intolerance across generations: the relation of the Slovak majority to the Jewish minority before, during and after the fall of the communist regime (selected aspects). *Ethnic problems of the era of globalization. Collection of Scientific Articles. European Scientific e-Journal, 3* (9), 25-39. Hlučín-Bobrovníky: “Anisiia Tomanek” OSVČ.
Tkáčová, H. (2021). Netolerancia naprieč generáciám: Vzťah slovenskej majority k židovskej menšine pred, počas a po páde komunistického režimu (vybrané aspekty). *Ethnic problems of the era of globalization. Collection of Scientific Articles. European Scientific e-Journal, 3* (9), 25-39. Hlučín-Bobrovníky: “Anisiia Tomanek” OSVČ.

DOI: 10.47451/eth2021-01-001
EOI: 10.11244/eth2021-01-001

The paper is published in Crossref, Internet Archive, Google Scholar, Academic Resource Index

PhDr ThDr Hedviga Tkáčová, PhD
Assistant Professor
Faculty of Humanities
University of Žilina
Zilina, Slovakia
E-mail: hedwiga.tkacova@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3062-2284

Intolerance across generations: the relation of the Slovak majority to the Jewish minority before, during and after the fall of the communist regime (selected aspects) (in Slovak)

Abstract:
The paper presents the theoretical basis of the issue of existence and application of intolerant attitudes of the majority population in relation to the minority Jewish community in Slovakia. We focus primarily on selected aspects of intolerance against Jews – specifically Slovak nationalism (i.e., political clericalism) and Jewish antisemitism. The starting point of the article is quantitative and qualitative research of Slovaks’ attitudes in the past, in which several experts revealed a negative stereotypical and negative perception of “difference”, which is understood as “not Slovak”, event. not “ours”. We point out that the given attitude extends across generations and across periods (before communism, during it and after communism, i.e., to the present). Subsequently, the text presents the observations that emerged from the survey itself. The aim of the qualitative survey was to describe and analyse the opinions and attitudes of respondents in relation to Jews in Slovakia.

Keywords:
intolerance, Jews, Slovaks, attitudes, communism, research, personal experience.

PhDr ThDr Hedviga Tkáčová, PhD
Assistant Professor
Katedra filozofie a religionistiky
Fakulta humanitných vied
Žilinská univerzita v Žiline

Žilina, Slovakia
E-mail: hedwiga.tkacova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3062-2284

Netolerancia naprieč generáciám: Vzťah slovenskej majority k židovskej menšine pred, počas a po páde komunistického režimu (vybrané aspekty)

Abstrakt:
Príspevok predstavuje teoretické východiská problematiky existencie a uplatňovania netolerantných postojov majoritného obyvateľstva vo vzťahu k minoritnej židovskej obci na Slovensku. Sústredíme sa predovšetkým na vybrané aspekty netolerancie voči Židom – špecificky slovenský nacionalizmus (t. j. politický klerikalizmus) a antisemitizmus. Východiskom príspevku sú v minulosti realizované kvantitatívne aj kvalitatívne výskumy postojových orientácií Slovákov, v ktorých viacerí odborníci odhalili negatívne stereotypné a odmietavé vnímanie "odlišnosti", ktorá je chápaná ako "nie slovenská", event. nie "naša". Poukazujeme nato, že daný postoj sa tiahne naprieč generáciám a naprieč obdobiami (pred komunizmom, počas neho aj po komunizme, t.j. do súčasnosti). V nadväznosti nato text predkladá pozorovania, ktoré vzišli v rámci vlastného prieskumu. Cieľom kvalitatívneho prieskumu bol popis a analýza názorov a postojov respondentov vo vzťahu k Židom na Slovensku.

Kľúčové slová:
netolerancia, Židia, Slováci, postoje, komunizmus, prieskum, osobná skúsenosť.

Úvod

Medzinárodná legitimita moci komunistických strán vo východnej Európe vychádzala z výsledkov druhej svetovej vojny – z porážky nacizmu a víťazstva komunizmu. Vychádzajúc zo záverov *Jaltskej konferencie* (a na nej ustanovených dohôd z februára 1945) sa na pozadí studenej vojny '*slobodný západný svet*' živil antikomunizmom a '*komunistický východný svet*' zase antiimperializmom a antikapitalizmom. Oba ideologické tábory vyhlasovali, že sú v radikálnom konflikte a len máločo, ak vôbec niečo, majú spoločné. Slováci tento súboj vnímali predovšetkým ako súbor hodnôt. Naviac, v postoji k Židom boli Slováci reprezentantmi východného bloku a jeho ideí, zatiaľ čo Židia boli príslušníkmi 'nepriateľského bloku'.

Po dlhé desaťročia ostával imerializmus a kapitalizmus, v mysli Slovákov obrovským nepriateľom komunistických 'hesiel' o *spoločnej deľbe práce*, *socializme s ľudskou tvárou*, *spoločnom vlastníctve výrobných prostriedkov* a pod. Pravdou je, že stále existuje mnoho tých, ktorí za komunizmom smútia, hlásiac zlyhanie demokracie, ktorá sľubovala harmonické spolunažívanie, toleranciu, náboženskú slobodu, dialóg, otvorenosť a napredovanie. Veľké očakávania sa nenaplnili. Nepodarilo sa uskutočniť 'harmóniu' tam, kde sú prítomné relatívne pravdy a hodnoty. A tak nám, slovami Hrehovej, nielen dejinná ale aj súčasná skúsenosť ukazuje, že v perspektíve každodennej morálnosti, od ktorej závisia medziľudské vzťahy aj vzťahy medzi rôznymi kultúrami a náboženstvami (či samotný ľudský život), nie je relativita možná (Hrehová, 1990). Vyúsťuje do ľahostajných postojov a tým o. i. podporuje aj netoleranciu, xenofóbiu, agresiu a rasizmus.

1. Slováci a netolerancia vo svetle relevantných výskumov

Uvažujúc o negatívnych postojoch Slovákov voči Židom v kontexte posledných generácií, predstavuje zaujímavý názor Vago. Autor je presvedčený, že to boli predovšetkým postkomunistické zmeny, ktoré sa hlboko dotkli Slovákov, a to na citlivom mieste – v slovenských rodinách. Podľa autora sa rodiny po páde komunizmu stali nositeľmi predstavy o "večnom prefíkanom Židovi", ktorý riadi krajinu aj svet. Pozadie tohto názoru vysvetľuje autor nasledovne. Mnohých vysokopostavených funkcionárov počas komunizmu, ktorí boli Židmi, striedali v nových vedúcich pozíciách po roku 1989 ich deti. Antisemitizmus hovoril o otcoch, ktorí "privodili komunistický teror" a o deťoch, ktoré už 'obrodené a demokratické' pokračujú "konštituovaním postkomunistickej elity", ovládajúc ekonomiku a médiá; k *Protokolom sionských mudrcov* sa pridáva 'generačný prídavok', t.j. *Protokol sionskej mládeže*. Osud detí nežidovských funkcionárov z čias komunizmu sa samozrejme nespomína, aby sa nenarušil stereotyp (Vago, 2000).

V kontexte akéhosi 'dedičstva' postojov majority voči kultúrne, nábožensky a inak diverzným skupinám existujú na Slovensku ale i také štúdie, ktoré takéto generačné dedičstvo nepotvrdzujú či ho dokonca vyvracajú. Jednou z takýchto štúdií je kvantitatívny výskum autora Jána Vlacha, ktorý sa venoval prenosu hodnôt z rodičov na ich vysokoškolskú mládež a prostredníctvom výskumu potvrdil výrazné rozdiely v preferenciách jednotlivých hodnôt medzi populáciami detí (aj v závislosti od pohlavia) a rodičov. Mládež má väčší záujem o altruistické hodnoty voči druhým a o vzťah k svojmu okoliu (prírode a spoločnosti). Vysokoškoláci so svojimi rodičmi nezdieľajú ani konzervatívne hodnoty, ktoré sú u rodičov výrazné (Vlach, 2006). Príklon skúmaných vysokoškolákov k *altruistickým hodnotám* považujeme za pozitívne, nakoľko altruistické správanie dáva dôraz na obojstranné obohacovanie, čo je základným predpokladom aj pre mierovú existenciu náboženstiev, medzináboženský dialóg a pod.

Kdesi na pomedzí oboch autorov stojí zahraničná štúdia Ronalda Ingleharta a Wayne Bakera, ktorí si všímajú *zmeny v spoločnosti* v čase, kedy jedna generácia strieda druhú. Ak sa spoločnosť napríklad rozvíja a ekonomicky silnie, podľa autora postupuje smerom k demokracii a rešpektu ľudských práv, pričom sa odkláňa od tradičných hodnôt zameraných na konzerváciu súčasného stavu. Spoločnosť sa mení nie preto, lebo sa zmenili hodnotové systémy v generácii, resp. prevládli názory a vplyv staršej generácie na mladšiu, t.j. vplyv rodičov na deti. Spoločnosť sa mení preto, lebo sa medzičasom vymenili ľudia; t.j. staršiu generáciu vystriedala mladšia. Podstatné však je, že hodnoty v oboch generáciách ostávajú podľa autorov štúdie pomerne stabilné (Inglehart & Baker, 2001). To opäť potvrdzuje generačný vplyv (aj v otázkach netolerancie).

Naviac, v tomto kontexte upozorňuje Kvasničková, že ak je minulosť jednej generácie sporná alebo nedoriešená, potom sa nevyriešené problémy nanovo vracajú a v obnovovaných aj nových kontextoch vytvárajú priestor na netoleranciu (Kvasničková, 2005). Dochádza k prestupu netolerantných postojov, stereotypov aj predsudkov z generácie na generáciu, a to má podľa autorky nie raz dokonca stúpajúci charakter. Okrem iných tak aj napr. Vašečka predstavuje *generačný vplyv* ako neodmysliteľnú základňu pre vznik neznášanlivých postojov. Autor vyslovuje príklad, v ktorom uvádza, že veľká časť mladých ľudí žijúcich v časoch vojnového Slovenského štátu a v období po ňom vytvorila svoju generačnú spolupatričnosť nielen spoločným prežívaním obdobia Slovenského štátu, ale aj rovnakými (t. j. netolerantnými) postojmi voči Židom. Tieto postoje sa stali stavebnými tehličkami ich generačnej identity; teória obdobne platí pre všetky generácie (Vašečka, 2013).

Spomedzi mnohých odborníkov hodnotí vnímanie 'odlišnosti' u Slovákov v súčasnosti už spomínaný Vašečka, ktorý uvádza, že Slovensko sa bráni *cudzím prvkom* a chce mať všetkých *podobných sebe*. Podľa Vašečku sú menšiny na Slovensku objektom tzv. *rasistického paradoxu* zo strany väčšinovej spoločnosti; majorita ich síce vyzýva k integrácii, no táto ponuka sa v spoločenskom a mediálnom diskurze vyznačuje asimilačnými tlakmi – majorita chce mať všetkých na svoj obraz.

Na vysokú mieru netolerantnosti a (neprijateľnej) sociálnej vzdialenosti Slovákov vo vzťahu k menšinám (predovšetkým voči Židom, Arabom, černochom a Rómom, pozn.) opakovane poukazujú závery eurobarometrov (TASR, 2018; Redakcia Aktuality.sk, 2016). Obdobné zistenia prinášajú aj ďalší odborníci, ktorí sa zhodujú na tom, že medzi Slovákmi je prítomný výrazný odpor voči religiózne a etnicky diverzným skupinám; v kontexte religiozity voči moslimom a Židom; z pohľadu etnicity najmä voči Rómom (Macháček, 2007; Gallová-Kriglerová et al., 2009; Chudžíková, 2011; Polonský & Novotný, 2011; Krivý, 2001; Kamenec, 2005; Hargašová, 1995 etc.). Napokon aj podľa *Inštitútu pre verejné otázky* preukazujú bežní

Slováci viditeľne kritický postoj a vysoký sociálny dištanc voči akejkoľvek ‘odlišnosti’, a to aj na personálnej úrovni (Inštitút pre verejné otázky, 2017).

Stručne, o netolerancii majority voči židovskej minorite možno hovoriť aj ako o dôsledku generačného vplyvu, čo potvrdzujú aj výskumy. Tie pripomínajú, že ak je minulosť jednej generácie sporná alebo nedoriešená, potom sa nevyriešené problémy nanovo vracajú a v obnovovaných aj nových kontextoch vytvárajú priestor na netoleranciu. Otázkou ostáva, aké oblasti sú pre slovenskú verejnosť vo vzťahu k židovskej menšine nevyriešené a pod zdanlivým tichom čakajú na svoj návrat. Je nenávistný postoj k Židom v našich kultúrnych, náboženských, sociálnych a ďalších kontextoch už nadobro ukončený, alebo máme očakávať jeho renesanciu?

2. Vzťah slovenskej majority k židovskej menšine pred komunizmom

Hradská poukazuje na komunitu Židov ako na sprvoti utláčanú a zakríknutú menšinu, ktorá v 19. storočí zažíva hospodársku prosperitu aby sa napokon stala “obetným baránkom”, zodpovedným za všetky neduhy a problémy vtedajšej slovenskej spoločnosti. Podľa Hradskej sa slovo “Žid” medzi Slovákmi už v 19. storočí (a ďalej) stotožňovalo so slovom *úžerník*. Prevažovali tendencie hľadieť na Židov cez prizmu ich majetkového postavenia v spoločnosti; negatívne vášne vzbudzovala hospodárska moc Židov a ich hospodárska expanzia. K stereotypizácii Židov na Slovensku prispelo aj presvedčenie väčšiny o tom, že Židia udávali Slovákov, rozširovali neslovenskú tlač, nadŕžali Maďarom (t. j. boli považovaní za organickú súčasť maďarského židovstva) a budili medzi Maďarmi nenávisť voči slovenskej vláde aj voči národu (Hradská, 2014). Krekovičová a Panczová dodávajú, že názor majority, že Židia sa usilujú byť oporou maďarským politickým, kultúrnym a hospodárskym elitám ich staval do pozície “nepriateľov slovenského nacionalizmu” (Krekovičová & Panczová, 2013).

Mešťan taktiež pripomína špecifickú podmienku šírenia nacionalizmu a židovského antisemitizmu na Slovensku v období pred komunizmom. Poukazuje na politický klerikalizmus niektorých katolíckych cirkevných predstaviteľov (vrátane prezidenta štátu), v období počas druhej svetovej vojny. Za politickým klerikalizmom, ktorý sa na Slovensku ukazuje naprieč generáciám, stojí prípad slovenského prezidenta a katolíckeho kňaza Jozefa Tisa, ktorý bol odsúdený za vlastizradu a popravený; do svojej smrti odmietal odsúdiť zločiny nacistického Nemecka, vrátane idey koncentračných táborov.

Dodajme, že po skončení Druhej svetovej vojny žilo na Slovensku (t.j. v obnovenom Československu), napriek smutne známym dôsledkom 'riešenia' židovskej otázky ešte stále približne 30 tisíc Židov (Klein-Pejšová, [online]).

Stručne, hospodársku prosperitu Židov koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia strieda tiaž prenesenej zodpovednosti za všetky neduhy a problémy vtedajšej slovenskej spoločnosti. Židia boli tými, ktorí mali *vždy veľké zásoby.* Vyčítalo sa im, že udávali Slovákov, rozširovali neslovenskú tlač, nadŕžali Maďarom a pod. Aj prax potvrdzovala, že na Slovensku žili ako cudzinci, t. j. od Slovákov iní a odlišní – jazykovo, hospodársky aj nábožensky. V očiach majority sa sčasti pravdivo, sčasti ako dôsledok prepracovanej propagandy, formoval nelichotivý obraz Žida ako úžerníka, obchodníka, krčmára, okrádača, mudrlanta, špekulanta a predovšetkým vykorisťovateľa. Napriek každodenným prejavom netolerancie a režimovým opatreniam ostáva na Slovensku po vojne približne 30 tisíc Židov.

3. Vzťah slovenskej majority k židovskej menšine počas komunizmu

Okrem nacionalizmu a antisemitizmu, ktoré na Slovensku reprezentoval politický klerikalizmus a jeho otvorená podpora nemeckej Tretej ríše, to bol predovšetkým komunistický režim, ktorý prispel k definitívnemu odchodu vojnu preživších Židov zo Slovenska do cudziny (a k malému počtu Židov na Slovensku v súčasnosti; cca 3 tisíc).

Po nástupe komunistickej strany v roku 1948 bolo jedným z prvých opatrení štátne obmedzenie práva občanov na slobodu vierovyznania. Až dnes vidíme, že toto ústavné právo bolo zo strany komunistov významne porušované a nerešpektované až do konca diktatúry v roku 1989. Za čias najsilnejšieho komunizmu dochádzalo až k viditeľnému útlaku a k deklarovanej neslobode v otázke náboženského vierovyznania. Komunizmus sa, slovami Budila, stal "vážnou kresťanskou herézou" (Budil, 2006).

Život kresťanov pulzoval ďalej – usídlený a koncentrovaný v podzemných štruktúrach tzv. Tajnej cirkvi. Očividne ale na Slovensku v danom období absentovali akékoľvek iné svetové náboženstvá, vrátane judaizmu, rovnako ako nové náboženské hnutia; hoci, slovami Orbanovej, mali v iných Európskych krajinách už vytvorené svoje pevné štruktúry a spoločenské zázemie (Orbanová, 2009).

Pretrvávanie nacionalistických, rasových a antisemitských nálad v myslení časti obyvateľstva na Slovensku pretrvávalo aj v období komunizmu. Podľa Mešťana nato mali vplyv predovšetkým dva faktory. Bola to asimilačná politika komunistického režimu vo vzťahu k menšinám (i Židom) a už vyššie spomínané a stále živé obviňovanie

Židov z účasti na maďarizácii Slovákov (Mešťan, 2000). Asimilačná politika bola postavená na zásadnom popieraní protižidovských zásahov zo strany štátu, vrátane popierania existencie antisemitizmu. Komunisti dali netolerancii, namierenej proti Židom na Slovensku 'novú' podobu – stáli v nikdy nepriznanej, a predsa zjavnej a otvorenej opozícii voči antisionizmu a štátu Izrael.

Povedané stručne, v období komunizmu dochádza vo vzťahu majority a Židov na Slovensku k prehlasovaniu myšlienok nacionalizmu a antisemitizmu. Tie podporoval aj štát: vo vojenskom období hlásal tzv. politický klerikalizmus a po vojne ideológiu komunizmu. Predovšetkým komunizmus ale prispel k definitívnemu odchodu Židov zo Slovenska, nakoľko komunisti ohrozili aj právo občanov na slobodu vierovyznania. Židia stratili poslednú nádej na slobodný a pokojný život, ktorého súčasťou je aj náboženstvo. Na Slovensku v danom období úplne chýbali iné náboženstvá; nehovoriac už o medzináboženských aktivitách a vzťahoch. V štyridsať ročnom období komunistickej totality pretrváva podľa odborníkov najmä obviňovanie Židov z účasti na maďarizácii Slovákov. Obvinenia plne podporuje (aj) voči Židom sústredená asimilačná politika komunistického režimu.

4. Vzťah slovenskej majority k židovskej menšine po komunizme

Na šírenie nami sledovaných aspektov – nacionalizmu a antisemitizmu na Slovensku – nadviazali politici aj po r. 1990. V prístupe k Židom sa, krátko po páde komunizmu, začalo aktivizovať viacero skupín pravicových radikálov (tie mali prepojenie na medzinárodnú sieť extrémistických hnutí). Charakterizoval ich negacionizmus, revizionizmus, osvienčimská lož a ďalšie javy, namierené proti Židom či spochybňujúce zločiny holokaustu.

Nežná revolúcia otvorila nielen *hranice*; s pádom berlínskeho múru sa skončilo delenie sveta na východný a západný blok a tzv. Nežná revolúcia priniesla Slovákom odstránenie komunistického režimu tzv. 'nekrvavým spôsobom'. Bola to revolúcia, ktorá po páde komunizmu otvorila aj *politický priestor*, ktorý umožnil vzniku viacerých neoľudáckych strán. S nimi ožila aj obhajoba fašizmu, čo možno vidieť pri pohľade na výroky zo zakázaného samizdatu – predovšetkým vysvetľovanie fašizmu ako obrannej ideológie pred ovládaním a rozpínavosťou židovstva. Ak sa chcelo Slovensko ubrániť pred touto hrozbou, malo sa (podľa 'demokratických fašistov') uchýliť k nacionalizmu (Hlas Slovenska, 1988, 1991 a ďalšie).

Etablovanie pravicových radikálnych hnutí v slovenskej spoločnosti bolo podľa Hradskej založené na požiadavke rasovej čistoty. Dodnes v nich podľa autorky ide o cielenú podporu neznášanlivosti a otvorený antisemitizmus, ktorý označuje judaizmus za *kacírsky hebrejizmus* a Židov za *antikristov a klamárov*. Židom sú zároveň prisudzované snahy o svetovú nadvládu a ciele svetového miešania rás či zničenia pravého kresťanstva (Hradská, 2007).

G. Fatranová (2000) sa v kontexte po komunistického diania rozhodla skúmať štyri hlavné antisemitské javy, ktoré boli medzi Slovákmi v skrytosti vždy prítomné, ale nanovo ožili najmä po páde komunistického režimu. Zaujímalo ju, do akej miery antisemitské javy čerpajú z minulosti, čo medzi Slovákmi ovplyvňuje ich efektívnosť a či dochádza aj k ich odumieraniu. Podľa autorky sa krátkodobo a marginálne ukazovala nenávisť voči Židom v dôsledku:

a) presvedčenia Slovákov o svetovládnych úmysloch Židov,
b) názoru, že Židia Slovákov zdierajú a okrádajú,
c) obvinení Židov z účasti na maďarizácii Slovákov.

Podľa Fatranovej iba jeden jav pretrváva do súčasnosti – opäť ide o rovnaký jav – slovenský nacionalizmus (ktorý sa naplno rozvinul vďaka politickému klerikalizmu počas druhej svetovej vojny a ktorý, zdá sa, pretrváva) (Fatranová, 2000).

Výskum Fatranovej potvrdil, že *kauza Tiso* stále vzbudzuje staronové emócie, nakoľko sa stala nielen obľúbeným výkrikom antisemitov, ale o. i. aj dozvukom úsilia o uznanie existencie slovenskej štátnosti. Širšie to objasňuje aj František Mikloško, disident za čias komunizmu a aktivista vtedajšej tzv. *Tajnej cirkvi*. Podľa Mikloška je Tisova poprava po vojne stále slovenskou traumou. "Bol to kňaz a obesiť kňaza je potupná smrť, ktorá sa ľudí hlboko dotýka." To z neho urobilo mučeníka a tak sa "na jeho poprave ďalej šírila myšlienka slovenskej štátnosti" (Vagovič, 2012).

Aj v súčasnosti je postoj Slovákov k židovskej menšine špecifický. Vago hovorí o. i. o tzv. *očisťovaní histórie*, t. j. v prekrúcaní minulosti alebo v udržiavaní presvedčenia, že osud Židov sa počas vojnového Slovenska nijako *nelíšil* od osudu obyčajných Slovákov alebo iných menšín. Ďalším negatívnym javom postkomunistickej doby je podľa autora systematický útok na historickú pamäť holokaustu s cieľom *relativizovať holokaust*. Vago pripomína aj dôsledky nárokov Židov na reštitúcie a odškodnenie, keď hovorí o spôsoboch, ako sa tieto nároky prezentujú verejnosti. Argumentácia je postavená tak, aby bolo verejnosti jasné, že ide o "židovský pokus vytĺkať peniaze od postkomunistických štátov" (Vago, 2000). Daný spôsob chápu Slováci ako "vykorisťovanie", čo sa prejavuje ako veľká 'nevôľa' majority voči židovskej komunite ako celku.

Vago a ďalší, vyššie predstavení autori, predstavujú nenávisť voči Židom a antisemitizmus ako dôsledok generačného vplyvu, ktorý sa naplno prejavil práve po komunizme. Ako sme naznačili vyššie v texte, podľa Vaga sa však postkomunistické zmeny hlboko dotkli najmä rodinných spoločenstiev. V obyčajných slovenských rodinách nabral totiž antisemitizmus jeden zo svojich najsilnejších argumentov – vďaka rodine a v rodine vznikol stereotyp o "večnom prefíkanom Židovi, ktorý riadi krajinu" (Vago, 2000).

Častý a obľúbený *nový antisemitský slovník* nikdy neopomína ani pojem *globalizácia*. Práve naopak, globalizáciu spája so záujmami súčasného tzv. svetového židovstva. Moderný antisemitizmus identifikuje Židov, slovami Vaga, ako prvotných šíriteľov globalizácie aj ako jej *hlavných užívateľov*. Vďaka globalizácii naberá stereotypný obraz Žida v očiach nežidov ďalšie nelichotivé charakteristiky – ide "o toho istého, večne prefíkaného a mazaného Žida, ktorý nemá korene a slúži svojim záujmom rozprestretým po celom svete" (Vago, 2000).

Krátke zhrnutie: Možno povedať, že aj v období po páde komunistického režimu dva nami sledované aspekty – slovenský nacionalizmus a židovský antisemitizmus – neustávajú. Na myšlienky *politického klerikalizmu* nadviazali politici aj po r. 1990. Ich prejavom naviac sekundovali pravicoví radikáli, ktorí s využitím médií a nových médií prehlasovali myšlienky negacionizmu, revizionizmu, osvienčimskú lož a ďalšie javy, namierené proti Židom. Výnimkou neboli ani útoky na židovské kultúrne dedičstvo alebo spochybňovanie zločinov holokaustu. Nedávne výskumy potvrdili, že *kauza Tiso*, resp. slovenský nacionalizmus stále vzbudzuje emócie, ktoré vedú k netolerancii. Ide o jeden zo spoločenských 'motivátorov', ktoré robia postoj Slovákov k židovskej menšine aj dnes špecifickým. Za charakteristické prejavy majority voči Židom po páde komunizmu možno považovať: *tzv. očisťovanie histórie; prekrúcanie minulosti, pokusy o rehabilitáciu a legitimizáciu odsúdených fašistických lídrov; útoky na historickú pamäť a kultúrne dedičstvo*, *pokusy o relativizáciu holokaustu* či *úsilie extrémistov interpretovať právoplatné reštitúcie a odškodnenie Židov ako ich úsilie okradnúť a zničiť slovenskú väčšinu.* Slovenský nacionalizmus a stále živý antisemitizmus sa predovšetkým po páde komunizmu javí ako dôsledok generačného vplyvu. V obyčajných slovenských rodinách vzniká a naberá na sile jeden z najsilnejších argumentov proti Židom: *Žid je večne prefíkaný a robí všetko preto, aby riadil a ovládal túto krajinu.* V 21. storočí sa v prístupe k Židom v slovenských podmienkach aktivizuje viacero skupín pravicových radikálov. Tí označujú Židov ako prvotných šíriteľov globalizácie aj ako jej *hlavných užívateľov.* Globalizácia je v očiach extrémistov výmysel Židov, ktorí chcú naďalej *hájiť svoje záujmy, rozprestreté po celom svete.*

5. Metodológia kvalitatívneho prieskumu

Prieskum postojov respondentov voči Židom na Slovensku bol uskutočnený formou dvoch skupinových rozhovorov. Tie boli realizované začiatkom roka 2020. Plánovaný prieskum v tretej a štvrtej skupine (v ktorých mala pribudnúť aj výskumná kategória *pohlavie respondentov* a interpretácia zistení na základe pohlavia respondentov) bol odvolaný vzhľadom na nepriaznivú pandemickú situáciu COVID-19.

Prvú skupinu tvorili ôsmi respondenti oboch pohlaví so stredoškolským vzdelaním vo veku 18-40 rokov (1sk). Druhú skupinu tvorili ôsmi respondenti oboch pohlaví s vysokoškolským vzdelaním vo veku 18-40 rokov. Kriteriálny výber členov oboch výskumných skupín znázorňuje (tabuľka 1).

Cieľom kvalitatívneho prieskumu bolo získanie názorov a postojov respondentov voči Židom, žijúcim na Slovensku. Výskumnou metódou bol *skupinový rozhovor*, ktorý bol realizovaný samostatne v každej výskumnej skupine.

V rámci prieskumu boli stanovené závery. Členovia oboch samostatne posudzovaných výskumných skupín vyjadrili vo vzťahu k zisteniam svoj *súhlas*. Súhlas respondentov so zisteniami a závermi prieskumu boli našim *osobným cieľom*; chceli sme čo najviac eliminovať vlastné zásahy a vlastnú interpretáciu získaných výrokov v rámci oboch výskumných skupín.

6. Zistenia prieskumu a diskusia

Diskusia v každej zo skupín prebiehala v rozsahu dvoch hodín. Spočiatku zaznievali monotematické odpovede a zaznamenávali sme skôr všeobecný kontext vnímania odlišnosti židov v porovnaní s majoritnými Slovákmi. Postupne, s prehĺbením vzájomných vzťahov sa medzi respondentmi objavili aj otvorene negatívne názory. S prvkami predsudkov a stereotypov zazneli názory, v ktorých respondenti hodnotili fyziognomické odlišnosti židov. Židom boli ďalej pripisované negatívne vlastnosti, ktoré respondenti spájali s náboženskou praxou. Názory, ktoré môžeme klasifikovať ako predsudky a stereotypy vzišli v diskusii aj v súvislosti s predstavami respondentov o chamtivosti a lakomstve židov či ich úmysloch ovládať svetové dianie (a médiá).

Zaujímavosťou je, že hoci postoj respondentov oboch výskumných skupín sprevádzal väčšinový negativizmus, tento jav ustupoval potom, čo respondenti spomenuli osobnú skúsenosť so stretnutia so židom. Táto skúsenosť bola hodnotená pozitívne a zmienka o "peknom zážitku" mala vplyv aj na úsilie respondentov odvrátiť negatívne postoje.

Z rozhovorov s respondentmi vyplynuli tieto pozorovania (respondenti súhlasili s takouto formuláciou zistení, pozn.):

1. Vôbec prvá, bezprostredná asociácia spojená so slovom 'Žid' sa u väčšiny respondentov spája s tým, čo je pre Slováka "cudzie", "fyziognomicky odlišné" a "iné". Takéto vnímanie môže byť (ale aj nemusí) dôvodom negatívnych

názorov, ale aj postojov a skutkov, ktoré predstavitelia majority na Slovensku vykazujú vo vzťahu k židovskej menšine.

2. V dvoch skupinových rozhovoroch zaznievajú viaceré príklady rozdielnych a nie práve pochopených židovských sviatkov a zvykov, upravujúcich napríklad židovské princípy stravovania. Výraznejšie negatívne postoje zaznamenávame i v názore respondentov na židovskú kultúru; napr. obriezka malých chlapcov. Výnimkou je pozitívne hodnotenie židovskej hudby.
3. Najviac negatívne bol hodnotený vzhľad Židov. Respondentom prekážajú “*copíky*”. Sú presvedčení o “*zlej hygiene*” a Židov hodnotia ako “*škaredých*” *a* “*nesympatických*”.
4. Respondenti v oboch skupinách konštatovali, že je to náboženská odlišnosť Židov (t. j. “*výrazné náboženské oblečenie a náboženské zvyky*”), ktorá ich robí “*sociálne neatraktívnych*”. Podľa predsedu *Ústredného zväzu Židovských náboženských obcí* P. Salnera alebo na základe výskumu T. Gyárfášovej je na Slovensku pritom v súčasnosti už väčšina takých mladých židov, ktorí sú otvorene sekularizovaní a prejavujú záujem skôr o židovskú kultúru a tradície ako o náboženstvo (Gyárfášová, 2008). Slováci sa v súčasnosti stretávajú s rovesníkmi, ktorí židovstvo považujú skôr za kultúrnu záležitosť. Netolerantný pohľad na Židov má, domnievame sa, korene inde, nakoľko sa prípadný negativizmus Slovákov voči Židom nemôže odvolávať na *‘náboženský prvok’*.
5. Podľa respondentov je reakcia na verbálne prejavovanú intoleranciu voči Židom na verejnosti (napríklad v školskom prostredí, na vlakovej stanici alebo v hypermarkete) skôr výnimkou. Ak sa niečo také na verejnosti deje podľa jedného z respondentov to ”*nik nekritizuje a nik to neodsúdi. Antisemitizmus sa v drvivej väčšine prípadov ticho toleruje”*.

Záverom, môžeme vidieť, že vzťahy Židov so slovenskou majoritou majú dlhú históriu, poznačenú nejednou smutnou skutočnosťou. O potenciály súčasnej netolerancie majority v kontexte Slovenska svedčí aj náš výskum. Skúmaná problematika naberá na vážnosti najmä ak si uvedomíme, že v oboch výskumných skupinách boli zaznamenané obdobné názory, ktoré charakterizuje výraznejšia negativita respondentov vo vzťahu k Židom na Slovensku; napriek malej osobnej skúsenosti s nimi.

Pozitívnym zistením je výrazný ústup negativizmu v skupine, hneď po priznaní dobrej osobnej skúsenosti jedného z respondentov so židom. V skupine s výraznejšie negatívnym postojom respondentov k Židom (1 sk.) bolo zaznamenané úsilie respondentov hľadať pozitívne znaky kultúrnej a náboženskej odlišnosti.

Záver

V teoretickej časti príspevku sme poukázali na niekoľko vybraných podôb netolerancie, ktoré obsahovali postoje Slovákov voči Židom pred komunizmom, počas neho a po ňom. Sústredili sme sa na dva vybrané aspekty netolerancie voči Židom, ktoré sa tiahnu všetkými sledovanými obdobiami – *špecificky slovenský nacionalizmus* (v kontexte tzv. politického klerikalizmu) a *židovský antisemitizmus.*

Židovský antisemitizmus sa v troch obdobiach – pred komunizmom, počas neho a po komunizme – ukazuje ako univerzálny fenomén, tiahnuci sa naprieč generáciám Slovákov. Netolerancia majority voči židovskej minorite obsahuje aj prvky *nacionalizmu*, ktorý sprevádzajú výčitky majoritného obyvateľstva voči židovskému spoločenskému, historickému aj náboženskému etnocentrizmu, odsudzovanie židovskej emancipácie, predsudky aj stereotypné obvinenia. Zdá sa, že netolerancia Slovákov má v troch sledovaných obdobiach okrem tradične náboženského charakteru i sekulárny, t.j. rasovo a etnicky zameraný ráz.

Vago si preto kladie zaujímavú otázku. Pýta sa, či sa netolerancia a židovský antisemitizmus stratia, keď bude proces postkomunizmu na Slovensku nadobro ukončený. Podľa autora sa to žiaľ neukazuje a antisemitizmus, definovaný ako *najstaršia nenávisť* sa z nášho regiónu nestráca. Dôvodom podľa Vaga je, že rozličné podoby antisemitizmu a extrémizmu sa u nás a rovnako aj v strednej a východnej Európe *uskutočňovali až príliš dlho* (Vago, 2000).

Referencie:

Budil, I.T. (2006). *Totalitarismus v komparativní perpektivě: kritické reflexe*. In Budil, I.T. a Zíková, T. (2006). *Totalitarismus 2.* Ústí nad Labem: Vydavateľstvo Vlasty Králové.

Fatranová, G. (2000). *Životnosť antisemitských javov.* In Mešťan, P. (Ed.). (2000). *Acta Judaica Slovaca, 6*, *6*, 161-176. Bratislava: Múzeum židovskej kultúry.

Gallová-Kriglerová, E. et al. (2009). *Kultúrna rozmanitosť a jej vnímanie žiakmi základných škôl na Slovensku.* Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti.

Gyárfášová, T. (2008). *Faktory intergeneračného prenosu židovskej identity na Slovensku*. In *Sociální studia, 3-4*, 179-192. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.

Hargašová, M. (1995). Tolerancia a intolerancia mládeže SR v skupinovom a interpersonálnom kontexte. In *Mládež a spoločnosť*, *1* (1), 14-31.

Hradská, K. (2014). Vzťah majority k židovskej menšine (nielen) v 19. storočí. In *Katolícka cirkev na Slovensku: Zborníky z konferencií* [online]. Získané 10 októbra 2020 od https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/zborniky-z-konferencii/c/bratislava-konferencia-kczi2014-06

Hradská, K. (2007). *Revizionizmus holokaustu na Slovensku*. In Nižňanský, E. (Ed). (2007). *Z dejín holokaustu a jeho popierania*. Bratislava: Stimul.

Hrehová, H. (2009). *Axiologicko-morálne premeny v Strednej Európe po roku 1990 a ich dopad na identitu človeka*. In Hrehová, H. et al. (Ed.). (2009). *Transformácia ľudskej identity v strednej Európe po roku 1990.* Trnava: Filozofická fakulta.

Chudžíková, A. (2011). *Muslims In Slovakia: Search For Identity And Status In Majority Society*. In Hunterová, H. & Suchardová, J. (Eds.) (2011). *Muslims in Visegrad.* Prague: Institute of International Relations, 2011.

Inglehart, R. & Baker, W. (2001). Modernization's Chalenge to Traditional Values. *The Futurist*, *3-4*, 16-21.

Inštitút pre verejné otázky. (2018, 9 októbra). *Zaostrené na extrémizmus. Výskumná štúdia.* Získané 10 októbra 2020 od http://www.ivo.sk/8226/sk/aktuality/zaostrene-na-extremizmus-vyskumna-studia

Kamenec, I. (2005). Holokaust na Slovensku, jeho reflexie v literatúre a spoločnosti. In *Terezínske listy, sborník památníku Terezín.* Praha: Oswald.

Klein-Pejšová, R. (2010, 13 februára) *Dejiny Židov na Slovensku.* Získané 10 októbra 2020 od http://www.slovak-jewish-heritage.org/history-of-jews-in-slovakia.html?&L=1

Krekovičová, E. a Panczová, Z. (2013). Obraz nepriateľa v počiatkoch slovenskej politickej karikatúry: Vizuálne stereotypy v časopise Černokňažník v rokoch 1861-1910. *Slovenský národopis, 61* (1), 31-54. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied.

Krivý, V. (2001). Hodnotové orientácie a náboženské prejavy slovenskej verejnosti v 90. Rokoch. In *Sociológia*, *33 (1)*, 7-45.

Kvasničková, A. (2005). *Náboženstvo ako kolektívna pamäť: prípad Slovenska a Čiech.* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Macháček, L. (2007). Polarizácia politickej orientácie stredoškolákov na Slovensku. *Slovenská politologická revue, VII.* (4), 50-76.

Mešťan, P. (2000). Niektoré špecifické podmienky reprodukcie negatívneho stereotypu Žida na Slovensku po roku 1989. *Acta Judaica Slovaca, 6*, *6*, 177-190. Bratislava: Múzeum židovskej kultúry.

Orbanová, E. (2009). Pokles dominancie skupinovej identity z pohľadu postmodernej religiozity. *Transformácia ľudskej identity v strednej Európe po roku 1990.* Trnava: Filozofická fakulta.

Polonský, F. & Novotný, J. (2011). *The Level of Knowledge about Islam and Perception of Islam among Czech and Slovak University Students: Does Ignorance Determine Subjective Attitudes?* Praha: Univerzita Karlova. (v angličtine)

Redakcia Aktuality.sk. (2016, 10 septembra). *„Vezmem si moslima." Väčšina Slovákov by novinu nerozdýchala.* Získané 10 októbra 2020 od https://www.aktuality.sk/clanok/371480/vezmem-si-moslima-vacsina-slovakov-by-novinu-nerozdychala/

Redakcia samizdatu. (1988). *Hlas Slovenska*, *1.* Získané 10 októbra 2020 od http://samizdat.sk/system/files/hlas-slovenska/1988/hlas-slovenska-1988-1.pdf#page=3

Redakcia samizdatu. (1991a). *Hlas Slovenska*, *12.* Dostupné v: Archív Slovenskej národnej knižnice v Martine.

Redakcia samizdatu. (1991b). *Hlas Slovenska*, *13.* Dostupné v: Archív Slovenskej národnej knižnice v Martine.

TASR. (2018, 26 augusta). *Antisemitizmu pribúda, tvrdí Gál po stretnutí s veľvyslancom.* Získané 10 októbra 2020 od https://www.parlamentnelisty.sk/politika/politici-volicom/Most-Hid-Antisemitizmu-pribuda-tvrdi-Gal-po-stretnuti-s-velvyslancom-304328

Vago, R. (2000). Antisemitizmus a politika v postkomunistickej strednej a východnej Európe. *Acta Judaica Slovaca, 6*, *6*, 15-21. Bratislava: Múzeum židovskej kultúry.

Vagovič, M. (2012, 29 septembra) *Deklarácia svedomia.* Získané 10 októbra 2020 od https://www.tyzden.sk/casopis/12075/deklaracia-svedomia/

Vašečka, M. Sociologické aspekty xenofóbie. (2013). *Cudzie nechceme, svoje si nedáme? Prekonávanie xenofóbie a antisemitizmu v náboženských textoch a praxi.* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Vlach, J. (2006). *Prenos hodnôt a medzigeneračné diferencie.* Bratislava: Univerzita Komenského.

Prílohy

Tabuľka 1. Charakteristika členov skupinového rozhovoru

Skupina	**Počet**	**Vek**	**Vzdelanie**
1 skupina	8	18-40	stredoškolské
2 skupina	8	18-40	vysokoškolské